

Василь Кононенко

[Огляд] Gawron Przemysław. Hetman koronny w systemie ustrojowym Rzeczypospolitej w latach 1581–1646. — Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2010. — 507 s.

Книга польського дослідника присвячена вивченню еволюції інституції коронного гетьмана у політичній системі Речі Посполитої від зародження до 1646 р. На початках існування цієї структури її функціонування обмежувалося обороною руської/української периферії Польсько-литовської держави. З такого провінційного (з точки зору політиків, які мешкали у Кракові, а пізніше — Варшаві) рівня ця інституція в останній чверті XVI ст. трансформувалася в ключовий уряд політичної системи Речі Посполитої. Важливе значення останнього навіть дало привід Августові II пожартувати, що якби він знав компетенції коронного гетьмана до свого обрання на королівський трон, то більше б піклувався про здобуття булави, а не корони. Суттєве обмеження реальних важелів політичного впливу коронного гетьмана сталося лише на «Німому сеймі» 1717 р.¹

В першому розділі книги П. Гаврона розглянуто розвиток уряду в Короні Польській до 1581 р. Цікаво, що термін «гетьман» був запозичений з чеської мови, і його первісне значення — «військовий керівник»². Початково ця посада цілковито відповідала цьому змістовому навантаженню — коронний гетьман був керівником військ на руських/українських прикордонних землях. Автор, на жаль, приділяє недостатньо уваги уряду коронного гетьмана як руській інституції, яку часто очолювали політики з руським корінням. Також *gente Ruthenus, natione Polonus* прийняли активну участь у посиленні політичного значення цього уряду³. З другої половини XVI ст. гетьман виконував насамперед адміністративні функції. Успішне перетворення уряду коронного гетьмана на ключову інституцію політичної системи Речі Посполитої, на думку польського історика, завдячувалося як повільній модернізації управління значними східними територіями Речі Посполитої, так і волі окремих людей. Наприклад, король Стефан Баторій створив політичні умови для перетворення коронного гетьмана зі східного периферійного військового керівника на посідача уряду, який вирішував важливі питання внутрішньої і зовнішньої політики, а Ян Замоїський та його наступники цей шанс використали⁴. На нашу думку, інституція коронного гетьмана значною мірою представляла інтереси східної (руської та власне польської) еліти коронних земель Речі Посполитої. Оскільки ця еліта була економічно та політично сильною, то вона сприяла зміцненню інституції, яка захищала її інтереси.

Другий розділ присвячено проблемі політичного співвідношення центральної влади та повноважень коронного гетьмана. Гетьманська влада, згідно

з П. Гавронем, залишалася частиною королівської влади, оскільки володар булави міг ефективно виконувати свої функції лише за умови підтримки короля. В наступному розділі розглянуто різне сприймання статусу коронного гетьмана в часи безкоролів'я, що походило, за автором, з двох джерел — від спору про виняткову владу Яна Замоїського та надання останньому пожиттєво уряду.

В четвертому розділі досліджено процес налагодження взаємодії між шляхетським суспільством та коронним гетьманом. Польський історик зробив висновок, що обмін інформацією гетьмана з шляхетською спільнотою відбувався передусім на земських сеймиках та інших шляхетських з'їздах. В наступному розділі розглянуто ставлення коронного гетьмана до найважливішої інституції країни «шляхетської демократії» — Сейму. Гетьман на вальних сеймах (за винятком 1625 р.) був представлений в ролі сенатора — дорадника короля та «міністра військових справ».

В шостому розділі проаналізовано місце уряду коронного гетьмана у системі політичних інституцій Речі Посполитої. Важливо, що гетьман не міг виконувати в повному обсязі своїх повноважень не тільки без документів з королівської канцелярії, але і без грошей королівського скарбу, яким завідував генеральний підскарбій. Також багато клопотів для коронного гетьмана спричиняло підлягання війська юрисдикції Коронного Трибуналу та іншим цивільним судам, а не військовому суду. В Короні Польській гетьман впливав на вибір свого заступника; цікаво, що не спостерігалось конфліктів між коронним гетьманом та польним гетьманом. Регіментар, який був заступником коронного гетьмана над цілою армією чи її частиною, мав відносну самостійність з причин нерозвиненості тодішніх комунікацій.

Ця монографія є цінною для українських дослідників, оскільки в ній зібрано значний обсяг архівного та історіографічного матеріалу. Водночас праця виграла б, якби було приділено більше уваги руським/українським аспектам у функціонуванні інституції коронного гетьмана Речі Посполитої від започаткування цього уряду до 1646 р. Робота П. Гаврона також актуалізує в українській історіографії дослідження питань зростання та зменшення ролі різних урядів в політичних системах Війська Запорозького Низового і Війська Запорозького Городового (пізнішої Гетьманщини).

¹ *Gawron P.* Hetman koronny w systemie ustrojowym Rzeczypospolitej w latach 1581–1646. — Warszawa, 2010. — S. 7.

² *Ibid.* — S. 31.

³ Див.: *Стороженко А.* Стефан Баторий и днепровские казаки. — К., 1904. — С. 97–147; *Чухліб Т.* Державна влада Речі Посполитої на землях України-Русі // *Історія державної служби в Україні: У 5 т.* — К., 2009. — Т. 1. — С. 130–131; *Яковенко Н.* Українська шляхта з кінця XIV — до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. — К., 2008.

⁴ *Gawron P.* Hetman koronny w systemie ustrojowym Rzeczypospolitej... — S. 62.

Наукове видання

**Україна
в Центрально-Східній
Європі**

Випуск 11

Комп'ютерна верстка *Л. Зубець*

Підписано до друку 28.05.2012 р. Формат 70x100/16.
Ум. друк. арк. 27,8. Обл. вид. арк. 26,8.
Наклад 300 прим. Зам. 3. 2012.

Поліграф. д-ця Ін-ту історії України НАН України
Київ-1, вул. Грушевського, 4.